

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1959.1.02>

SOOME JA EESTI ÜHISKONNATEGELASTE POLIITILISEST SUHTLEMISEST EESTI RAHVUSLIKU LIIKUMISE PÄEVI (1860.—1880-ndate aastateni)

L. LOONE,
ajalooteaduste kandidaat

Eesti rahvusliku liikumise uurimisel kerkib küllaltki olulise probleemina tolleaegsete eesti ja soome ühiskonnategelaste suhtlemise küsimus. On teada, et peaausjalikult soomlastepoolset algatusel kujunesid 1860.—1870-ndail aastail nende vahel võrdlemisi tihedad sidemed. Lisaks isiklikule läbikäimisele hakati ka ajalehtedes vastamisi valgustama naabermaa olusid, kusjuures neil kirjutistel oli üsna tähtis koht tolleaegses poliitilises võitluses. Ulatuslikumalt on soomlaste ja eestlaste suhteid uuritud teadlaste koostöös osas, suhtlemise poliitilist külge aga on siiani vähe valgustatud.¹ Seni pole õieti tõstetudki küsimust: millised eesmärgid olid soomlastepoolsetel sidemetel otsimisel Eestiga 1860-ndail aastail? Oli see ainult folkloristide, keeleteadlaste ja ajaloolaste teaduslik huvi sugulaskeele ja -rahva vastu, või oli soomlaste eestiharrastusel kaugemaleulatuvaid poliitilisi eesmäärke ühise tegutsemise ja ühiste ürituste suunas. Samuti on selgitamata, kuidas suhtusid soomlased poliitilisse olukorda Eestis, millise seisukoha võtsid nad eesti rahvusliku liikumise eri suundade suhtes ja millises ulatuses see küsimus neid üldse huvitas. Ei olnud täit selgust sellegi kohta, milliste poliitiliste vaadete kandjad olid neil aastail Eestis käinud soomlased ja millist mõju see suhtlemine avaldas siinsetele rahvusliku liikumise tegelastele. Ilma neid küsimusi selgitamata ei ole aga võimalik anda ajalooliselt õiget iseloomustust eestlaste ja soomlaste vahelistele sidemetele 1860.—1880-ndail aastail.

Pretendeerimata ammendavale käsitlusele, võetakse käesolevas kirjutises vaatluse alla mõningad selle poliitilise suhtlemise küsimused 1860-ndaist aastaist, järgnevates osades vaadeldakse neid suhteid esimese eesti üldlaulupeo päevil ja vahetult pärast seda, ning lõpuks puudutatakse J. Hurda ja C. R. Jakobsoni vahelise tüli kajastusi Soomes.

Publitseeritud ja meie arhiivides leiduvate materjalide kõrval on käesoleva artikli kirjutamiseks kasutatud ka neid, milledega autoril õnnestus põgusalt tutvuda oma lühiajalise komandeeringu kestel Helsingis 1958. a. mais. Eelkõige oli autori tähelepanu suunatud Eestit külas-

¹ Ülevaade sel alal ilmunud tähtsamatest teostest on antud lk. 21 ja 22.

tanud soomlaste — estofiilide — omavahelisele kirjavahetusele, mida seni on vähe kasutatud, kuid mis ootustekohaselt võis sisaldada mõttevahetusi Eesti kohta. Soome Kirjanduse Seltsi kogudes säilitatavatest J. R. Aspelini, C. G. Svani, A. Ahlquisti ja O. A. F. Lönnbohmi kirjadest õnnestuski leida uusi andmeid soomlaste käikude kohta Eestisse ja kohtumistest siinsete tegelastega. Soome Riigiarhiivis olev Y. S. Yrjö-Koskineni rikkalik käsikirjaline pärand ja kirjavahetus, mida prl. Toimi Yrjö-Koskinen lahkesti kasutada andis, pakkus samuti mõndagi huvitavat ja uut. Yrjö-Koskinen on oma sõitudel Eestisse saatnud pidevalt kirju kodustele, registreerides neis peaaegu protokollilise täpsusega oma käigud ja kohtumised ning märkides oma esimesed muljed. Tema kogus on huvitavaid eestiainelisi kirju ka ungari akadeemikult P. Hunfalvyilt. Kahjuks aga puuduvad Yrjö-Koskineni kirjad Hunfalvyle, mis on kirjutatud 1867. a. Eesti reisi vahetu mõju all ja milles ta avaldab oma muljeid ning arvamusi siinsete olude kohta.

Üllatavalt rohkesti sisaldavad eestiainelisi kirjutisi selleaegsed Soome ajalehed, millede kasutamist kergendab Helsingi ülikooli raamatukogus koostatud Soome XIX sajandi ajakirjanduse bibliograafia. Selgus, et 1860.—1880-ndail aastail olid Eesti sündmused Soome ajalehtedes, nii soome- kui ka rootsikeelsetes, pidevaks kõneaineks. Soome kodanluse juhtiv häälekandja «Uusi Suometar» avaldas 1870.—1880-ndail aastail järjekindlalt korrespondentsi Eestist. Eriti märkigem neist korduvalt Eestit külastanud A. F. Lönnbohmi² sulest pseudonüümi -hm all ilmunud kirjutiste sarja «Saloilta ja vainoilta» ning «Vierassa käynti Virossa» (1878—1879). Yrjö-Koskineni ajakirjas «Kirjallinen Kuukauslehti» käsitleti Eesti olusid päris süstemaatiliselt. Siin ilmunud artiklitest tuleks esile tõsta Y[rjõ] K[oskineni] «Viron kirjallisuutta» (1868). C. G. S[vani] «Matkahavannoita Viron- ja Liivimaalta» (1869) ja A. G[ranfelti] «Naapurimme etelässä» (1874). Head Eesti olude tundmist ja suurt põhjalikkust leiame eesti rahvuslikku liikumist käsitlevatest A. A. Granfelti artiklitest, mis 1881. ja 1882. aastal ilmusid ajakirjas «Valvoja». Neis ja teistes artiklites, mis ilmusid nn. noorfennomaanide³ toimetatud ajalehtedes ja ajakirjades, valgustati sümptiseerivalt eesti ajaloo-, kultuuri- ja kirjandusküsimusi ning üldse poliitilisi olusid Eestis. Põhjalikke kirjeldusi avaldati laulupidudest ja valgustati Eesti Kirjameeste Seltsi tegevust. Sagedasti toodi teateid Eestis ilmunud eestikeelsete raamatute kohta ja avaldati retsensioone. «Kirjallinen Kuukauslehti» toob paaril korral eestikeelseid sõnastikuga varustatud tekste.⁴ Eesti rahvuslikku liikumist valgustati norfennomaanide leeris Jannseni-sõbralikult ja J. V. Jannsenit ennast esitati rahvusliku liikumise ainualgatajana ning juhina. Kui Hurt—Jannseni ja Jakobsoni vahel puhkes avalik vastuolu, siis sümptiseerisid esimestele nii «Kirjallinen Kuukauslehti» kui ka «Uusi Suometar», kuigi ametlikult rõhutati, et soomlastel ei tulevat end segada eestlaste omavahelisse võitlusse.

Eesti kohta oli rohkesti artikleid ka liberaalses rootsikeelses mõjukaimas ajalehes «Helsingfors Dagblad». 1869. a. ilmusid siin J. R. Aspelini eesti-teemalised kirjutised. Hiljem võttis see ajaleht C. R. Jakobsoni suhtes vaenuliku hoiaku, mõistes hukka tema võitlustaktika, mis ajalehe arvates olnud liiga radikaalne. «Helsingfors Dagblad» on huvitav selle poolest, et ta teistest ajalehtedest sagedamini toob sõnumeid majandus-

² Luuletaja Eino Leino vanem vend.

³ Y. S. Yrjö-Koskineni ümber koondunud rühmitus.

⁴ Üks osa selleaegseid filolooge ja poliitikuid (näit. A. Ahlquist) arvab, et eesti ja soome keelt tuleks lähendada, nii et nad võimalikult ühte sulaksid.

likust olukorrast Eestis, siinsetest põllumajanduslikest näitustest, Soome eeskujul sisseseatud meiereidest, kaubanduse ja sadamate olukorrast jne.

Sõnumeid Eesti kohta leidub aga mitte ainult suurtes, pealinnas ilmuvates ajalehtedes ja -kirjades, vaid ka kohalikus ajakirjanduses, nagu «Hämeen Sanomat», «Keski-Suomi», «Satakuntalainen» jt. Eesti rahvuslikust liikumisest kirjutades sümpatiseerisid need ajalehed C. R. Jakobsonile ja suhtusid üsna kriitiliselt J. V. Jannsenisse ning üldse kodanlik-klerikaalsesse leeri.

Lahedamate tsensuuriolude tõttu võisid Eestit külastanud soomlased nähtust-kuuldust oma ajalehtedes hoopis vabamalt kirjutada kui seda Eestis oli võimalik teha. Sellest tingituna on Soome ajalehtedes ilmunud artiklite suureks väärtuseks see, et nad poliitiliste seisukohavõtude kõrval sisaldavad Eesti kohta meile seni tundmatut faktilist materjali, mis vajaks hoolikat läbitöötamist.⁵

*

Siinkohal ei ole vajadust põhjalikumalt peatuda kõigil soome ja eesti ühiskonnategelaste suhteid käsitlevatel uurimustel. Märkisin neist ära ainult mõned olulisemad näidetena senisest käsitluslaadist. Rikkalikku faktilist materjali sisaldab kogumik «Tervitus lahe tagant»⁶, eriti selles avaldatud A. Anni artikkel ja M. J. Eiseni mälestuste sari. Oma käsitluslaadilt aga on kogumik kodanlikele uurijaile iseloomulik sündmuste ja faktide loetelu, millel puudub sügavam analüüs. Soome ja eesti juhtivate tegelaste suhtlemist XIX sajandi 60.—80-ndail aastail vaadeldakse kui kaunist hõimuharrastust, millel puudub nii pinevus kui ka probleemid. Siiski nähtub kogumikus esitatud materjalist küllaltki veenvalt, kui viljastavad olid mõlemale rahvale tekkinud mitmekesised sidemed. Lähtudes n. ö. psühholoogilisest aspektist, püüab neid suhteid mõnel määral analüüsida A. Anni oma töös «Soome — maa, rahvas, kultuur»⁷.

Pikem publikatsioon sellelt alalt ilmus 1936. a. O. Looritsa sulest.⁸ Siin on avaldatud valimik Yrjö-Koskineni isiklikus arhiivis säilitatavaist Eestist saadetud kirjadest («Kirjeitä II») ja Eesti arhiivides leiduvad Yrjö-Koskineni vastused neile.⁹ Materjalipublikatsioonina on kõnesolev väljaanne kahtlemata väärtuslik, kuid mitte täielik. Põhjalikumal tutvumisel Yrjö-Koskineni arhiiviga oleks publikatsiooni autor leidnud veel teisi Eestist saabunud kirju, mis oleksid väärinud avaldamist. O. Looritsa kommentaarid kirjadele on väheütlevad, piirdudes tavaliselt nende sisu mõnesõnalise ümberjutustamisega. Mingit tõsist olustiku analüüsi ei suuda kodanlik autor esitada. Mõnevõrra pateetiline lõppkokkuvõte ei kasva kuidagi välja materjalist.

Põhiliselt Looritsa publikatsiooni alusel on kirjutatud artikkel «Heimotytöä 1860—70-luvuilla. Yrjö-Koskisen ja hänen virolaisten ystäviensä kirjeenvaihto».¹⁰

⁵ Ajanappusest tingituna oli käesoleva artikli autoril võimalik tutvuda ainult murdosaga Soome ajakirjanduses Eesti kohta leiduvast rikkalikust materjalist. Et see niigi suures ulatuses õnnestus, selle eest tahaksin siinkohal avaldada südamlikku tänu Helsingi ülikooli raamatukogu ja Soome Kirjanduse Seltsi töötajaile, kes mind suure vastutulelikkusega abistasid.

⁶ Tartu, 1931.

⁷ Tartu, 1924.

⁸ Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden. Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1934; separaat, Tartu, 1936 (edaspidi Yrjö-Koskinens Briefwechsel).

⁹ Viimased asuvad praegu ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas.

¹⁰ «Helsingin Sanomat» 1939, lisa nr. 29.

Kõige ulatuslikum selleaegsete suhete monograafiline käsitlus pärineb soome uurija Irja Harmase sulest. See on tema käsikirjaline magistri-väitekiri «Suomalaiset estofiilit» (1935)¹¹, kus kirjeldatakse üsna põhjalikult Soome avaliku elu tegelaste külaskäike Eestisse, nende kirjavahetust eestlastega ja märgitakse Eesti kohta Soomes ilmunud olulisemad kirjutised. Töö koostamisel on kasutatud nii eesti- kui soomepoolseid publikatsioone ja arhiivimaterjale ning selles esitatakse rohkesti väärtuslikke ja uusi fakte. Suhtlemise ühiskondlik-poliitilise külje analüüs aga puudub, selle esitamist ei ole autor enesele eesmärgiks seadnudki.

Lühike, kuid tähelepanu vääriv on H. Kruusi artikkel «C. R. Jakobson ja Soome».¹² Selles juba 1938. a. kirjutatud, kuid alles 1957. a. ilmunud artiklis analüüsib H. Kruus huvitavalt C. R. Jakobsoni soomeharrastust, selle iseloomu ja mõju Jakobsoni maailmavaate kujunemisele ning poliitilisele tegevusele. Väärtuslike tähelepanekute kõrval esitatakse mõningaid järeldusi, milledega ei saa nõustuda (kuid sellest allpool). Siinkohal olgu vaid märgitud, et autori käsitluse kohaselt oli Jakobsoni soomeharrastus häirimatu ja konfliktideta. Jakobsoni ja Janssen-Kreutzwald-Hurda Soomes suhtumise erinevused ja soomepoolsed väga mitmepalgelised hinnangud C. R. Jakobsoni ja ta tegevuse kohta ei leia siin valgustamist. Ilmselt on autoril selle kohta puudunud materjal.

Soomes 1860.—1880-ndail aastail toimunud ühiskondlik-poliitilise võitluse käsitlemisel on kasutatud mõningaid soome kodanlike autorite uurimusi, milledest olulisemana olgu märgitud L. Krusius-Ahrenbergi «Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im politischen Leben Finnlands 1856—1863»¹³. Rohke originaalse faktilise materjali põhjal iseloomustatakse selles tabavalt poliitilist võitlust ja poliitilisi suundi Soomes neil aastail, kusjuures autor mõningal määral püüab esile tuua poliitiliste voolude klassiolemust. Samuti märkigem E. Kauppineni uurimusi noorfennomaanide perioodiliste väljaannete kohta¹⁴ ja L. A. Puntila «Suomen ruotsalaisuuden liikkeen synty»¹⁵. Neile rohkeid ja hoolikalt kogutud fakte sisaldavatele uurimustele on iseloomustav, et ühiskondlik-poliitilist võitlust käsitletakse lahus maa majanduslikust arengust. Y. S. Yrjö-Koskineni maailmavaate kujunemise ja üldse Soome poliitiliste olude iseloomustamiseks on hangitud andmeid G. Suolahti põhjalikust monograafiast ja Yrjö-Koskineni publitsistlike tööde kogumikust.¹⁶ Marksistlikest käsitlustest oli võimalik kasutada E. Karhu dissertatsiooni ja artiklit I. V. Snellmanni kohta.¹⁷

*

Rahvusliku liikumise aegse soome ja eesti ühiskonnategelaste poliitilise suhtlemise algatajateks olid soomlased. Peatume seepärast lühidalt sellel küllaltki keerukal ühiskondlik-poliitilisel olukorral, mis Soomes oli tekkinud käsitletaval ajajärgul.

Liidendamisel Venemaaga 1809. a. sai Soome rahulepingu alusel Vene

¹¹ Üks eksemplar käsikirjast säilitatakse ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

¹² Avaldatud kogumikus «Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel». (Tallinn, 1957.)

¹³ Helsinki, 1934.

¹⁴ «Kirjallinen Kuukauslehti». Helsinki, 1952 ja «Taisteleva Sanomalehti». Helsinki, 1955.

¹⁵ Aatehistoriallinen tutkimus. Helsinki, 1944.

¹⁶ G. Suolahti, Nuori Yrjö-Koskinen. Porvoo—Helsinki, 1933; Yrjö-Koskinen, Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia I—IV. Helsinki, 1904—1930.

¹⁷ Вт. Э. Карху, Об эстетических и историко-литературных взглядах И. В. Снельмана в 40-е годы XIX века. Скандинавский сборник II, Таллин, 1957.

impeeriumis eriseisundi, säilitades enamiku endistest seadustest, milledele lisandusid teatavad konstitutsioonilised õigused. Nikolai I valitsuse ajal aga ei täidetud kõiki rahulepingu sätteid Soomele lubatud omavalitsuse suhtes. Nii näiteks ei kahutud kuni 1863. aastani kokku maapäeva. Kõrgemat võimu maal teostas tsaari esindajana kindralkuberner. Rootsi võimu pärandina olid kõik kõrgemad ametikohad endiselt rootsikeelse ning rootsimeelse ametnikkonna ja aadli käes, kes säilitades oma privileeeritud seisundi püüdsid säilitada ka feodaalkorra igandeid ning pidurdada kapitalismi arengut ja kodanluse tõusu. Rootsi keel oli valitsevaks keeleks, kesk- ja kõrgemad koolid olid samuti rootsikeelsed. Valitsevad eesõigustatud kihid suhtusid halvustava üleolekuga soome rahvasse, soome keelt peeti alama tõu ja rahva keeleks.

Pärast Hamina rahu kujunenud soodsas majanduslikus konjunktuuris ja rahuliku arengu aastakümneil süvenes kapitalismi areng Soomes. Peamiseks põllumajandussaaduste tootjaks oli jõukas talupoeg-maaomanik — farmer. Talude kõrval kujunesid XIX sajandil kapitalistlikeks suurmaapidamisteks ka mõisad, mida nüüd põhiliselt majandati palgalistega. Suur osa talurahvast aga oli maata. Palgaliste kõrval oli rohkesti äärmises viletsuses elavaid vabadikke, nn. torpareid, kes jõukalt suurmaaoomanikult rentisid kehva maalapi, mille eest nad tasusid tööga. Nende suhtes maaomanikega oli rohkesti feodaalse sõltuvuse jälgi.

Linnade kapitalistlik areng Soomes oli ühekülgne ja veel XIX sajandi keskel ei kujunenud siin ulatuslikumat tööstust. Ometi tugevnes linnakodanlusi sajandi teisel veerandil. Kasutades privileege, haaras enesele teed rajav rootsi rahvusest linnakodanlus enda kätte enamiku tulukaid majandusalasid, astudes sealjuures teravalt välja vana aristokraatia vastu, kuid oli samal ajal vaenulik ka tõusva soome linnakodanluse suhtes, kelles nähti tulevast võistlejat. Viimane jäi 1820.—1840-ndail aastail tagasitõrjutu olukorda. Lootuses saada endale soodsamaid arenguvõimalusi rootsistus soome kodanlusi ja intelligents kiiresti.

Kapitalismi arenemine põllumajanduses tugevdas soome maakodanlust. Viimane saavutas XIX sajandi keskel suhtelise majandusliku jõukuse, oli aga oma poliitilistes õigustes piiratud.

Soome kodanluse majanduspoliitiline võitlus oli XIX sajandi 30-ndail ja 40-ndail aastail suunatud esmajoones valitseva rootsi aristokraatliku kõrgkihi, mõningal määral aga ka rootsi kodanluse vastu, kes hoidis oma käes majanduslikke positsioone. Selles võitluses, mis omandas rahvusliku liikumise iseloomu, oli palju soome üldrahvalikele huvidele vastavat ja progressiivset. Niisugustena tuleb hinnata soome rahvusliku liikumise suurkuju J. V. Snellmanni poolt innukalt juhitud võitlust feodaalsete igandite, feodaalse ideoloogia ja ümberrahvastamise vastu ning kodanliku arengu eest, soome keele ja rahvusliku kultuuri arendamist ning rahvaalgustuslikku ja hariduslikku tööd.¹⁸

XIX sajandi 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate algul teostas tsaarivalitsus Soomes nagu kogu Venemaalgi nii majanduslikul kui ka poliitilisel alal rea kodanlike reforme. Selleks sundis teda üldine feodaalkorra kriis riigis ja pidevalt toimuv kapitalismi areng. Lisaks sellele tahis tsaarivalitsus Soomes nende reformide abil hävitada siinse kõrgkihi mõju, kelle ringides püsis tugevaid Rootsiiga taasühinemist taotlevaid tendentse.

Vana aristokraatliku kõrgkihi võim murtigi. Reformide tulemusel kiirenenud kapitalismi arengu pinnal kujunes Soomes uus klassijõudude asetus ja uued ideoloogilis-poliitilised suunad. Määravat osa hakkas nüüd

¹⁸ Sealsamas, lk. 176 jj.

etendama võitlus soome ja rootsi kodanluse vahel. Poliitilises ja ühiskondlikus elus tõusis väga mõjukale kohale rootsi väikekodanlus. Sel pinnal kujunes aktiivne kodanlik liikumine, mis majanduspoliitilistes küsimustes esines radikaalsete nõudmistega.¹⁹ Seda suunda esindas ajaleht «Helsingfors Dagblad». Soome tõusvas kodanluses nägid rootslased oma võistlejat, kes rootsi vähemuselt võis pikkamööda enda kätte haarata tulukad majanduslikud komandopostid. Seepärast suhtus rootsi liberaalne kodanlus soome rahvuslikesse püüetesse äärmiselt sallimatult. Soomlastevastases võitluses kasutati sealjuures erirühmituste poolt erinevaid taktikalisi võtteid. «Helsingfors Dagbladi» ringkonnad rõhutasid, et rahvuslikud ja keeleküsimused olevat teisejärgulise tähtsusega, esikohale tulevat seada majanduslikud ja ühiskondlikud probleemid. Küsimuse sellise asetusega taotleti rootslaste privilegeeritud seisundi säilitamist ja soome rahvahulkade hoidmist õigusteta ekspluateeritava massi olukorras. Sama eesmärgi taotlesid ajalehe «Viking» ringkonnad oma soomevaenuliku šovinistliku propagandaga. Natsionalistlikus sallimatuses võeti siin omaks Euroopas levima hakanud Gobineau teooria, mis jutlustas aarialastest kui kõrgemast rassist. Selle «kõrgema rassi» hulka kuuluvat ka rootslased. Soomlased aga olevat madalamat tõugu, soome keel ei saavat kunagi tõusta kultuurkeekeks, kõik see, mis soomlastel on positiivset, olevat rootslaste teene, nendega aegade kestel toimunud läbikäimise tulemus.²⁰ Nende mõttekäikudega püüti õigustada soomlaste rõhumist minevikus rootsi «kõrgemasse rassi» kuuluvate feodaalide ja olevikus rootsi kodanluse poolt. Tulevikuideaaliks peeti Soome taasalistamist Rootsile, millega rootsi kodanlus oleks säilitanud oma juhtiva positsiooni Soomes. Nii sobis rootsi kodanluse radikaalne majanduspoliitiline programm küllaltki hästi sallimatu rahvusliku poliitikaga ja Soomele Rootsi koloniaalprovintsi seisundi igatsemisega.

Soome kodanluse majanduspoliitiline ideoloogia kujunes suurel määral maakodanluse — jõuka talupoja — huvide baasil ja oli märksa konservatiivsem kui rootsi linnakodanluse ideoloogia. Siiski ei olnud lahku minekud majanduspoliitilistes küsimustes soome ja rootsi kodanluse vaheliste vastuolude peamiseks põhjuseks. Need tulenesid sellest, et rootslaste privilegeeritud seisund tõkestas soome kodanluse edenemist. Viimase aktiveerumises 1850-ndail aastail väljendus põhiliselt rõhutatud rahva kodanluse võitlus komandeeriva rahva kodanluse vastu. Seetõttu on arusaadav, miks XIX sajandi 50-ndail ja 60-ndail aastail uue hooga puhkenud rahvuslikus liikumises ei esitatud mitte niivõrd majanduslikke nõudmisi ja loosungeid, vaid olulisemaks kujunes keeleküsimus. Soome keelele rootsi keelega võrdsete õiguste kättevõitmine pidi olema näitajaks, et rootslaste eesõigustatud seisund on murtud ja ei pidurda enam soome kodanluse arengut. Objektiivselt oli see aga võitlus soome rahva eluõiguste eest üldse, oli võitlus igasuguste katsete vastu muuta Soome kapitalistliku Rootsi koloniaalprovintsi.

1863. aastal saavutati selle võitluse tulemusena edikt, mis soome keele õigusi tunduvalt laiendas ning muutis ta juriidiliselt samaväärseks rootsi keelega. Samal ajal tuli poole sajandi pikkuse vaheaja järele kokku Soome maapäev, kuhu pääses ka soome kodanluse esindajaid.

¹⁹ Nõuti konstitutsioonilis-demokraatliku valitsemisviisi kehtestamist Soomes: demokraatlikumalt valitud ja perioodiliselt kokkutulevat maapäeva, ministrite vastutust maapäeva ees, maapäevale eelarve kinnitamise ja täielikku finantskontrolli õigust ning majandusliku tegutsemise täielikku vabadust, trükivabadust jm. Fennomaanid neid nõudmisi ei toetanud. (Vt. L. Krusius-Ahrenberg, Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im politischen Leben Finnlands 1856—1863. Helsinki, 1934, lk. 403.)

²⁰ G. Suolahti, Nuori Yrjö-Koskinen. Porvoo—Helsinki, 1933, lk. 350—354.

Seega oli soome rahvuslikul liikumisel rootsivastases võitluses ja oma positsiooni kindlustamisel olulisi võite. Suurel määral olid need võidud saavutatud 60-ndail aastail silmapaistva ajaloolase ja poliitikamehe Y. S. Yrjö-Koskineni ümber koondunud noorfennomaanide rühmituse võitluse tulemusena.

Käesoleva kirjutise seisukohalt huvitabki meid see rühmitus, sest tema juhid ja tegelased ongi soomlaste ja eestlaste lähenemise propageerijad möödunud sajandi 60-ndail ja 70-ndail aastail.

*

Noorfennomaanid arendasid 1860-ndail aastail suurt poliitilist aktiivsust ning andsid välja mitmeid ajalehti ja ajakirju. Märkimisväärsem neist ajakirja «Maiden ja Merien Takaa» (1864—1866) ja veelgi suurema kõlapinna saavutanud kuukirja «Kirjallinen Kuukauslehti» (1866—1881). Need olid rahvale määratud väljaanded, millede kaudu tehti ulatuslikku ja positiivset rahvavalgustustööd, aga muidugi propageeriti ka oma seisukohti ning värvati poliitilisi toetajaid. Sama rühmitus rajas suured soomekeelsed ajalehed — esialgu lühiajaliselt ilmunud «Helsingin Uutiset», siis õieti esimese suure soomekeelse püsivama ajalehe «Uusi Suometar» (1869—1918). Et ka rootsi keelt kõneleva kodanluse hulgas oma mõju levitada, hakati 1870. a. välja andma rootsikeelset ajalehte «Morgonbladet», mis pidi olema vastukaaluks liberaalsele, kuid rootsimeelsele «Helsingfors Dagbladet». 1860-ndail aastail jätkatakse võitlust soome keele õiguste eest, eriti soomekeelse kesk- ja kõrgema kooli ning soomekeelse asjaajamise eest ametiasutustes, ja saavutatakse neil aladel rida võite.

Noorfennomaanide sotsiaal-majanduslikke vaateid võib iseloomustada nende ajalehtede veergudel Soome rahvahulkade kehvuse kohta arendatud seisukohtade abil. Üks nende ideolooge ja Yrjö-Koskineni lähemaid kaastöölisi A. Meurman esitas mõtte, et Soomes valitseva rahvahulkade vaesuse põhjuseks olevat luksus, pillamine, lovevus ja hooletus, talurahva vähesest haridusest tingitud madal agrotehniline tase ja halvad looduslikud tingimused.²¹ Ta ei tahtnud näha vaesuse põhjusi ühiskondlikes oludes ning süüdistas isegi riigivalitsust selles, et see liigselt hoolitsevat vaeste eest, sest nii tehtavad inimesed mugavaks ja nõudlikuks. «Helsingfors Dagblad» heitis Meurmanile põhjendatult ette, et on ülekohtune süüdistada tervet rahvast luksuses ja laiskuses.²²

Sotsiaal-majanduslikes küsimustes võttis Yrjö-Koskinen omaks tol ajal Saksamaal kujunenud reaktsioonilise ajaloolis-eetilise koolkonna seisukohad. Ta arvas, et sotsiaalseid pahesid on võimalik kaotada ja tööliste olukorda parandada kapitalistliku ühiskonna piirides, ja seda nimelt valitsuse vastavate korraldustega. Nagu näeme, liitus ta selles küsimuses saksa nn. kateedrisotsialistidega. Ajendiks tööliste olukorra parandamisel pidi Yrjö-Koskineni arvates olema inimese altruism.²³ Kui siiralt sellised seisukohad subjektiivselt mõeldud olidki, siis objektiivselt esitas nii kateedrisotsialism kui ka ajalooline koolkond poliitilises öökonoomias reaktsioonilist suunda.

Maaküsimuses pooldas Yrjö-Koskinen kapitalistlikke suhteid, mis tolleaegsetes oludes olid progressiivsed. Ta pidas õigeks kõigi maaomandiga seotud feodaalsete sätete kaotamist ja arvas, et maa peab kujunema vaba

²¹ «Kirjallinen Kuukauslehti», 1867, lk. 147 ja 208.

²² Vt. E. Kauppinen, «Kirjallinen Kuukauslehti», lk. 42 ja 43.

²³ Sealsamas, lk. 104 ja 105.

ostu-müügi objektiks. See oleks Koskineni arvates likvideerinud ka maa-puuduse ja leevendanud vastuolusid külas.²⁴

Kõike eelmärgitute arvestades on iseenesest mõistetav, et noorfennomaanid olid kirikumeelsed ja et nad poliitilises võitluses toetusid pidevalt usule ja kirikule.

Oma talurahvalik-rahvuslikes püüdlustes leidsid noorfennomaanid Vene valitsuselt mõnevõrra toetust, sest viimasele oli selle suuna suhteline konservatiivsus sotsiaal-majanduslikes küsimustes²⁵ hoopis vastu-võetavam kui «Helsingfors Dagbladi» radikaalsed nõudmised ja separa-tistlikud taotlused.

Poola 1863. a. ülestõusule kaasnes Venemaal sõjaka šovinismi ja nat-sionalismi võidutsemine. Algas slavofiilide äge rünnak kõigi Venemaal elavate mittevene ja mitteõigeusklike rahvaste vastu. Ka valitsuse rah-vuspoliitika muutus pärast 1863. aastat sallimatuks. Slavofiilide agita-siooni ja valitsuse poolt tulevate tsentralisatsioonitendentside survele ker-kis 1860-ndate aastate keskpaiku noorfennomaanide ette Venesse suhtumise probleem.

Küsimuses, kas Soome peab tulevikus jääma Vene riigi koosseisu, arvas osa noorfennomaane, et seos Venemaaga on Soomele soodne, sest see garanteerib rahuliku arenemise võimaluse. Igal juhul aga sooviti Soome autonoomia ja Soome majandusliku ning poliitilise eriseisundi maksimaalset säilitamist Vene tsaaririigi koosseisus. Kuid fennomaanide hulgas oli ka neid, kes eelistasid täielikku eraldumist Venest, ei tahtnud aga ühelgi juhul liitumist Rootsi-ga.²⁶ Neid soome kodanluse eesmärke, mis olid suunatud rahvusliku rõhumise vastu ning taotlesid konstitutsi-oniliste vabaduste laiendamist, kodanlikke reforme, kapitalismi arengu kiirendamist, laiemaid edenemisevõimalusi soome keelele ja kultuurile jne., tuleb hinnata progressiivseks. Kuid kõik see põimus kodanluse reaktsioo-niliste püüetega kaitsta oma klassipositsiooni, vaenulikkusega klassivõitluse suhtes ja hirmuga revolutsioonilise võitluse ees. Seepärast jäi soome kodanlus põhiliselt konservatiivseks. Ta ei nõudnud kuigi resoluutselt Soome konstitutsiooni demokratiseerimist, leppis valitsuse majanduspolii-tikaga ja lõpuks ka poliitilise survega, suutmata tõusta revolutsioonilisele võitlusele isevalitsuse vastu.

Kui Poolas 1863. a. puhkes ülestõus, mida vene revolutsiooniline demo-kraatia tervitas ja toetas, siis jäi soome kodanlus ainult nende sündmuste tähelepanelikuks jälgijaks ega lülitunud revolutsioonilisse tsarismivasta-sesse vabastusvõitlusse.

Ka vene revolutsionääridega ei leitud ühist keelt. Seoses ülestõusuga Poolas oli süvenenud Herzeni ja Ogarjovi huvi Soome vastu. Nad olid nõus toetama soomlaste vabanemise taotlust tsarismi rõhumisest kuni täie-liku sõltumatus saavutamiseni. Ogarjov, kes oli jälginud olukorda Soo-mes, kirjutas 1863. a.: «Soomlased tahavad kas eralduda ja ühineda Root-siga või jääda iseseisvaks või isegi jääda föderatsiooni vaba Venemaaga, kuid sõltumatu valitsuse alusel. Meie poolt on kõige mõistlikum soovida neile [s. o. soomlastele — L. L.] iseseisvat olemasolu, mitte föderatsioonis, vaid liidus Vene ja Rootsi-ga.»²⁷ Ogarjov mõtleb siinjuures pärast õnnes-tunud revolutsiooni loodud vabale Venemaale, kellega iseseisev Soome oleks võinud olla sõbralikus liidus. Kuid soome kodanlus ei sõlminud

²⁴ Vt. sealsamas, lk. 121 ja 122.

²⁵ Noorfennomaanid ei nõudnud kõigi seisusliku korra igandite kaotamist ja ei kriti-seerinud Vene valitsuse majanduspoliitikat.

²⁶ Vt. L. A. Puntila, Suomen ruotsalaisuuden liikkeen svnty, lk. 195.

²⁷ Литературное Наследство. Том 61, I, Москва, 1953, lk. 520.

revolutsioonilist ühisrinnet vene demokraatidega.²⁸ Seevastu ilmus noorfennomaanide ajakirjades ja -lehtedes vene revolutsioonilisele demokraatiale vaenulikke kirjutisi. Herzeni ja Ogarjovi seisukohad Soome tuleviku suhtes olid soome kodanlusele tuntud ja nad tõrjuti tagasi päris teadlikult, sest soome kodanlus ei kavatsenud soome rahvale vabadust kätte võidelda revolutsioonilisel teel.

Soomes oli muidugi ka radikaalsemalt ja otse revolutsiooniliseltki häälestatud jõude. Nii näiteks kujunes juba 1852. a. üliõpilaste rühmitus, kellel hiljem oli vahetu side Herzeni ja Ogarjoviga. Selles rühmituses olid aktiivsemad pärastine ajalehe «Wiborg» toimetaja C. Quist ja hiljem maadeuurijana tuntud Nordenskiöld. Nähtavasti samast rühmitusest räägibki Ogarjov oma eespool tsiteeritud kirjas, milles ta visandab Soomega koostöö arendamise plaani tulevaseks revolutsiooniliseks võitluseks. Revolutsioonilis-demokraatlikud jõud olid 1850.—1860-ndail aastail Soomes veel nõrgad, iseseisvat töölisliikumist sama hästi kui polnudki ja juhtiv positsioon poliitilises elus oli kindlasti konservatiivse kodanluse käes. Soome kodanluse vastupanu tsarismile omandas seetõttu ainult mõõduka opositsiooni, osalt ka poliitilise separatismi iseloomu. Tõeliste demokraatlike vabaduste ja tõelise sõltumatuse kättevõitmist niisugune poliitika ei võimaldanud. Oma praktilises poliitilises tegevuses piirdus Soome kodanlus seepärast püüdega säilitada ja süvendada Soome eriseisundit, konstitutsioonilist autonoomiat Vene riigi koosseisus. Selle küllaltki piiratud eesmärgi taotlemisel tundsid Soome kodanluse juhid oma jõude nõrkust ja püüdsid leida toetajaid oma poliitikale. Võib oletada, et see oligi üheks ajendiks, kuigi võib-olla mitte ainsaks, mis süvendas noorfennomaanide huvi Eesti vastu 1860-ndate aastate keskpaiku. Eriti 1864. aastast alates, mil teravnesid slavofiilide rünnakud Soome eriseisundi vastu, oli sidemete otsimine Eestiga seda loomulikum, et eestlaste ja soomlaste ajalooliselt kujunenud olukorras tundus olevat rohkesti sarnasust, pealegi olid eestlased soomlastele lähedane sugulasrahvas.²⁹

*

Eestis olid 1860-ndad aastad oluliseks murranguajaks lõplikul üleminekul kapitalismile. Senisest kiiremini arenev talude ost ja müük tõi kaasa kõigi talurahvakihtide terava võitluse mõisnike poolt kehtestatud maa-müügi tingimuste vastu, s. o. kapitalismi arenemise preisi tee vastu. Rahvuslik liikumine Eestis oli veel täiesti algastmel. Ilmus «Eesti Postimees», laienes talurahva kirjaoskus, asutati «Vanemuine», tehti ettevalmistusi Eesti Aleksandrikoolile raha korjamiseks ja avaldati senisest rohkem eestikeelseid raamatuid. Algavat rahvuslikku liikumist Eestis kandis tugevate feodaalkorra igandite all kannatav talurahvas. Ka kõige jõukamad talurahvakihid Eestis — väikearvulised taluomanikud — ei ole võrreldavad selleaegse jõuka ja väljakujunenud soome maakodanluse esindajatega.

Juba 1862. a. oli noorfennomaanide silmapaistev juht Y. S. Yrjö-Koskinen avaldanud Eesti kohta esimese kirjutise. Sellega tutvumine näitab, et autori huvi Eesti vastu oli esijoones poliitiline. Ta räägib eestlaste rõhutatud elust sakslaste orjuses ja väljendab sügavat kaastunnet eesti talurahvale. Juba siin kirjutab Yrjö-Koskinen vaenulikest suhetest eestlaste ja sakslaste vahel, märgib hukkamõistvalt, et sakslased Eestis ei ole nõus

²⁸ L. Krusius-Ahrenberg, Der Durchbruch des Nationalismus, lk. 52 ja 53.

²⁹ Varem olid Soomes Eesti olusid jälginud ja Eesti vastu huvi tundnud peamiselt folkloristid ja filoloogid, kelledest silmapaistvamad olid E. Lönnrot ja A. Ahlquist. Akadeemik Schiefneri vahendusel oli Soomes trükitud Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg». Soome teadlaste eestiharrastusele ei ole käesolevas kirjutises võimalik tähelepanu pühendada ning see peab jääma vastavate erialade esindajate ülesandeks.

oma senisest võimust loobuma ning ei soostu eestlaste kõige õiglasemategi nõudmistega. Kuid samal aastal märkis Yrjö-Koskinen, et ta teab veel vähe eestlaste rahvuslikust liikumisest.³⁰ Neid oma väheseid teadmisi asus ta mõne aasta pärast aktiivselt laiendama. Tema eestiharrastuses saab märkimisväärseks 1864. aasta.

Nii Soomes kui ka Baltimail oli sel aastal keerukas poliitiline olukord. 1863. a. olid soomlased võitluses isevalitsuse vastu saavutanud silmapaistva tulemuse: tuli kokku Soome seisuolik riigipäev. Seega oli tsarism siin tunnustanud konstitutsioonilist printsüüpi. Kuid juba järgmisel aastal algasid vene reaktionäärade rünnakud Soomes kujunenud olukorra vastu ja küsimuses oli, kas Soome suudab edaspidi oma konstitutsioonilisi õigusi kaitsta.

1864. a. oli puhkenud poliitiline võitlus ka Baltimaade ümber, kuid konflikt tsarismi ja Balti sakslaste vahel arenes Soomega võrreldes hoopis erineval pinnal. See oli tekkinud 1860-ndail aastail õigeusklike eestlaste luteri usku tagasipöördumise küsimuses. Teatavasti olid talupojad 1840-ndatel aastatel toimunud usuvahetusest lootnud majanduslikke kasusid, eriti «hingemaad». Kui seda ei saadud, kadus talurahva huvi õigeusu vastu. Samal ajal hakkasid saksa pastoriid ja mõisnikud õigeusklike talupoegi taga kiusama, sest nad kartsid, et usuvahetuse tulemusena väheneb nende ideoloogiline mõju talurahvale. Oma lootustes pettunud ja sakslaste tagakiusamise alla langenud talupojad püüdsid luteri usku tagasi pöörduda, see aga oli Venemaa seadustega keelatud. Tagasipöördujad langesid karistuse alla. Sellega seoses alustasid Balti sakslased ajakirjanduses demagoogilise kampaania, süüdistades Vene valitsust keskaegses barbaarsuses luterlaste suhtes, usu pärast tagakiusamises jne. 1864. a. kandus konflikt välispoliitilisele pinnale ja ulatus hiljem Bismarckini, kes aga Balti sakslasi ei hakanud kaitsma, sest ta ei kavatsenud nende pärast tülli minna Venemaaga. Kuigi kõige sellega seoses avaldatud Balti sakslaste kirjutised rääkisid silmakirjalikult usuvabadusest, olid nad oma olemuselt reaktioonilised ja nende eesmärgiks oli kangekaelne Balti erikorra kaitsmine ja ülistamine. Nende üheks püüdeks oli keskvalitsuse mõõdukalt kodanlike reformide tokestamine. Konflikt kestel arendasid slavofiilid ägedat kampaaniat Baltimaade eriõiguste vastu ja nõudsid sinise olukorra täielikku samastamist Sise-Venemaa omaga.

Soome ja eesti ühiskonnategelaste poliitilisest suhtlemisest 1860-ndail aastail

Niisugune oli olukord mõlemal pool Soome lahte, kui Yrjö-Koskinen 1864. a. võttis ette oma esimese reisi Eestisse. On päris kindel, et mitmel rindel aktiivselt võitlev Soome silmapaistvamaid riigimehi ei tulnud oma tegutsemise väga pineval perioodil Eestisse lihtsalt lõbusõidule. Allpool näeme, et Yrjö-Koskineni sõnumid sellest matkast osutavad reisi poliitilisele iseloomule, kuigi ta samal ajal huvitus ka Eestis leiduvaist arhiivmaterjalidest oma teaduslike tööde jaoks. Yrjö-Koskineni kõnesolevast matkast Eestisse ei esine meie kirjanduses andmeid. Temast läheb vaikides mööda ka O. Looits oma eespool märgitud publikatsioonis, jättes avaldamata Yrjö-Koskinenile 1864. aastal A. Neusi poolt saadetud kirjad, mis olid kirjutatud vahetult pärast Koskineni matka Eestisse. Sellest reisist aga räägib lühidalt I. Harmas oma uurimuses.³¹

³⁰ Y. S. Yrjö-Koskinen, «Mehiläinen», 1862, nr. 3.

³¹ I. Harmas, Suomalaiset estofiilit, lk. 60 ja 61.

Yrjö-Koskinen ise on kirjutanud selle reisi kohta pikema artikli ajakirjas «Maiden ja Merien Takaa»³². Eestist oma kodustele saadetud kahes kirjas märgib Yrjö-Koskinen täpselt, kellega ta Tallinnas kokku puutus.

Tallinnasse saabus Yrjö-Koskinen 11. juunil. Siin otsis ta kontakti eesti juhtivate ühiskondlik-poliitiliste tegelastega (eesti kirjanikega, nagu ta ise ütleb, sest tol ajal langesid need mõisted ju peaaegu ühte). 12. juunil kirjutab Koskinen koju: «Oleme olnud Moselli [rootsi-soome kirikuõpetaja Tallinnas — L. L.] juures, kes arvatavasti toobki Sinule selle kirja, ja veel Böhningi ja Neusi juures.»³³ Eesti rahvalaulude koguja ja väljaandja A. H. Neusi juures tutvus Koskinen nähtavasti ka Tallinna eesrindliku intelligentsi silmapaistva tegelase N. F. Russowiga, kellest on hiljem juttu ühes Neusi kirjas. Neilt saigi Koskinen oma esimese vahetu informatsiooni Eesti oludest. Seejärel käis ta ka Tallinna ümbruses maal, vaatas eesti talusid ja pöördus siis pärast nädalapikkust Eestis viibimist Soome tagasi. Eestis sõlmitud sidemed aga ei katkenud enam. Neusi ja Russowiga jätkuvad kokkupuuted ja kirjavahetus. 16. septembril 1864 kirjutab Neus Yrjö-Koskinenile ja tänab temale Russowi kaudu saadetud raamatute eest.³⁴ Kirjast selgub, et Yrjö-Koskinenil oli Neusiga Tallinnas olnud jutuajamisi poliitilisest olukorrast Eestis, eriti sakslaste ja eestlaste vahekorras. Nende jutuajamiste otsese jätkuna tundubki olevat Neusi saksakeelse kirja lõpposa, mis tõlkes kõlab järgmiselt: «Mulle teatatakse, et Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade vaadetes toimub praegu silmapaistev pööre. Kui varem võis sageli kuulda arvamust, et eestlased ja lätlased tuleks germaniseerida, kuulduvat nüüd, et see pidurdaks ja aeglustaks rohkem kui vaja praegustes oludes paratamatult vajalikku rahva hariduse arengut. Kas aga see uudne arusaamine saab olema mõjusam kui endine? Kogemus näitab seda pea.»³⁵ Ilmselt oli Tallinnas Koskineni ja Neusi vahel juttu olnud Balti sakslaste poliitikast eestlaste suhtes ja Koskinen oli nähtavasti puudutanud sama probleemi, mis esines tema artiklis 1862. a., nimelt: kas saksa aadliil võib loota eesti talurahvale midagi head, mingeid mõõndusi? Sellele püüabki Neus siis oma kirjas vastata. Nagu kirjast näha, ei usu Neus, et sakslaste liberaalsem poliitika eestlaste suhtes oleks tõepoolest siiram ja heatahtlikum kui senine, ning ta juhib tähelepanu uue suuna demagoogilisusele. Kuigi inimesena väga tagasihoidlik, oli A. Neus oma vaadetelt sügavasti aadlivaenulik.

Ajakirjas «Maiden ja Merien Takaa» avaldatud Yrjö-Koskineni reisi-kiri algab Tallinna kirjeldusega, milles räägitakse linna keskaegsest ajaloolisest võlust, samal ajal aga mõistetakse hukka siinseid keskaegseid linnavalitsemise tavasid ja linnavalitsuse moodustamise ebademokraatlikkust. Märkides, et selline valitsemisviis ei ole linnale kasuks, rõhutab Koskinen, et ka tallinlased ise ei olevat sellega sugugi rahul. Selles hinnangus näivad kajastuvat Russowilt ja Neusilt saadud informatsioon ja seisukohad.

Edasi kirjeldab Koskinen oma sõitu Tallinna ümbrusse maale. Käsitluses on sügavat kaastunnet rõhutatud eestlastele. Autor kirjutab: «Kuid kus asuvad siis eestlased? — Vaata ometi neid... heinakuhje. Kui täpselt silmitseda, siis märkad, et kõrge õlgkatuse all on ka madal sein.

³² 1864, nr. 16 ja 17.

³³ Soome Riigiarhiiv, Yrjö-Koskinen abikaasale 12. juunil 1864.

³⁴ Kirjast võiks järeldada, et N. F. Russow oli vahepeal käinud Soomes, või oli Yrjö-Koskinen teda kohanud Peterburis.

³⁵ Soome Riigiarhiiv, A. Neus Yrjö-Koskinenile 16. sept. 1864. Yrjö-Koskineni reisi-kaastaseks võis 1864. a. olla tuntud soome teadlane O. Donner, kellest on juttu Neusi esimeses kirjas.

Siin on maarahva elamu; madala muldpõranda peale on ehitatud suitsuonn, mis samal ajal on saun ja rehi ning väga harva on varustatud klaasaknaga. Sama katuse all on ka koht, kus pekstakse reht («reie all»), ning laut ja tall. Kaugelt paistab see talupoja tare nagu suur redelitel heinarõuk. Kui sisse astud, siis ei näe midagi muud kui viletsust. Kõik on vagane, nii inimesed kui ka loomad on kokku kuivanud orjuse raskuse all. Ja ometi on rahvas puhtustarmastav ja hoiab end puhtana ega ole oma ilmelt sugugi nūri ega rumal.» Yrjö-Koskinen ütleb, et eestlus on Eestimaal igas paigas porisse tallatud. Eestii keelel pole mingisuguseid õigusi, koolis teda ei õpetata, saksa aadel ja saksa linnakodanikud suhtuvad eesti keelde ja eestlastesse halvustavalt. Ka eestii kirjanduse olukord olevat antud momendil halb — Rosenplänter ja Masing on surnud, noori ei olevat juurde tulemas. Tallinnamaal ei olevat külalised kohanud ühtki eestii kirjanikku. Tartumaal olevat asi parem, seal annab J. V. Jannsen välja eestikeelset ajalehte, millel on küllalt palju tellijaid. Nii hindas Yrjö-Koskinen olusid Eestis 1864. a. Ilmne on tema lähtumine eestii talurahva olukorrast. Sealjuures tundis ta suurt huvi talurahva ja mõisnike vahekorra vastu. Koskinen rõhutab, et mõisnike ja talurahva vahelised suhted on äärmiselt vaenulikud. «Rahvale on härra võõramaine vallutaja, keda vihatakse põlvest põlve; härrale taas on rahvas alamat tõugu inimene, keda ta ei armasta niigi palju kui oma töölooma.»

Yrjö-Koskinen märgib hukkamõistvalt, aga ka teatud kahetsusega, et sakslased üldse suhtuvad eestlastesse ülbelt, eestimeelseid nende hulgas ei ole, ka kirikuõpetajad on Eestis rahvavaenulikud. Koskinen kriiputab alla, et vaenu ja halva vahekorra põhjuseks ei ole niivõrd isiklikud motiivid kui ajaloolised olud, mis ühele seisusele on andnud kogu võimu maal. Ta annab mõista, et seda vaenu olevat võimalik kaotada, sest rahvas suhtuvat juba nüüd heatahtlikult headesse isandatesse. Selle näitena toob Koskinen vanasõna: «Ea erra annab irmuu ja armoo.» Lepitust aadli ja talurahva vahel pidas Yrjö-Koskinen ilmselt positiivseks.

Koskineni käsitlesest on selge, et ta 1864. aastal nägi Eesti olusid veel mitmeti Soome vaatevinklist. Keeleküsimuse asetas ta väga tähtsale kohale, arvates, et eestii keelele ulatuslikumate õiguste andmine ongi üheks vahendiks, mis otsustavalt parandaks aadli ja talurahva vahekorda. Ta oli äärmiselt üllatatud, et siinsed kirikuõpetajad ei ole «rahvamehed». Soome kodanlusele oli kirik teatavasti suureks toeks.

Aktiivse poliitikuna arvas Yrjö-Koskinen, et ka Eestis tuleks midagi ette võtta rahva abistamiseks. Ta avaldas arvamust, et «teadlike rahvajuhude» sihikindel tegutsemine võiks olukorda tunduvalt parandada; «rahvajuhid» peaksid rahva päästma vägivallast. Teadlike poliitikategelaste puudumist näib Yrjö-Koskinen väga kahetsevat. Ja tõepoolest ei kohanud ta Eestis niisuguseid tegelasi, kelledega oleks võinud ühiselt kaaluda poliitilisi küsimusi.

Soomlaste huvi Eesti vastu püsib ka järgnevail aastail. 1864. a. lõpul toimus elav kirjavahetus seoses Fr. R. Kreutzwaldi muinasjuttude väljaandmisega Soomes.³⁶ A. Ahlquisti kõrval oli sellest teatavasti väga huvitatud ka O. Donner, kes ühes oma pikemas kirjas Yrjö-Koskinenile³⁷ arutab Kreutzwaldi muinasjuttude väljaandmise võimalusi. Poliitiline motiiv kajastub sealjuures Donneri märkusest, et eestii kirjamehed tuleks üldse võtta Soome Kirjameeste Seltsi hoolduse alla. Kreutzwald omalt poolt

³⁶ Vt. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853—1879. Tallinn, 1953, lk. 315, 318—324.

³⁷ Soome Riigiarihiiv, O. Donner Yrjö-Koskinenile 27. okt. 1864.

päris Donneri ja Koskineni kohta andmeid A. Schiefnerilt, kelle vahendusel muinasjuttude trükkimine saigi teoks.

1864. aasta reisist Eestisse oli Yrjö-Koskinenile selgunud, et eestlaste aktiivsem ühiskondlik-poliitiline ja kirjanduslik elu on koondunud Lõuna-Eestisse.

1865. a. käis Soomes G. Blumberg, kes seal kohtus O. Donneriga, võimalika ka Yrjö-Koskineniga. Viimane jälgib Eesti olusid järgmiselgi aastal. 1866. a. kirjutab ta Kreutzwaldile ja palub endale käsiloleva töö jaoks saata mõningaid keelelisi ja etnograafia-alaseid andmeid liivlaste kohta.³⁸

Nii piirdus suhtlemine Yrjö-Koskineni esimesele Eesti reisile vahetult järgneval ajal kirjanduslike ja kultuurialaste küsimustega. Vastastikuse tutvumise seisukohalt oli sel muidugi oma tähtsus. 1866. aastal, fennomaanide poliitilise aktiivsuse väga pingerikkal perioodil, Soome riigipäeva teistkordse kokkutuleku ettevalmistamisel, ilmutab Yrjö-Koskinen uuesti poliitilist huvi Eesti vastu. Ta saadab J. V. Jannsenile kui «Eesti Postimehe» toimetajale programmilise tähtsusega küsitluskirja Eestis valitsevate olude kohta. See kiri aitab selgitada Yrjö-Koskineni eesti tegelastega suhtlemise poliitilisi eesmärke. Küsitluskiri ise ei ole säilinud, kuid tema sisu selgub Kreutzwaldi ja Jannseni vastusest. Nimelt oli Jannsen kirjale vastamisel sattunud raskustesse ning seepärast Tartus kokku kutsunud «haritud eestlaste grupi», et ühiselt kaaluda vastuse sisu. Yrjö-Koskineni kiri läkitati ka Võrru Kreutzwaldile ja paluti, et temagi oma arvamused avaldaks. Viimaselt ongi olemas üksikasjalik vastus.

Yrjö-Koskineni küsitluskiri osutab kindlasti soomlastepoolsele poliitilisele huvile Eesti olude vastu. Andmeid taheti saada eesti rahvusliku liikumise, s. o. ühiskondlik-poliitilise võitluse, ilmselt ka seda juhtivate isikute ja nende vaadete kohta. Eriliseks huviobjektiks oli küsimus poliitilistest vahekordadest Balti sakslastega ja Vene riigivõimuga, aga ka läti rahvusliku liikumise tegelastega. Näib, et nende küsimuste esitamisel mõtiskles Yrjö-Koskinen Vene ääremaade ühisrindest keskvalitsusega suhete korraldamisel. Esimene küsimus puudutas rahvusliku liikumise olukorda Eestis. Sellele vastates annab Kreutzwald ülevaate kultuurielu ja kirjanduse arengust ning olukorrast Eestis, meenutades suure lugupidamisega meie rahvusliku liikumise ühe algataja dr. Fr. R. Faehmanni tegevust eesti kultuuri arendamisel. Kreutzwald hindab eestlaste olukorda 1866. a. veel väga raskeks, keele ja kirjanduse taset algeliseks ja arvab, et rahva hariduse ning valgustamise alal on saavutatud alles väga vähe. Teiseks on Yrjö-Koskinen küsinud, kas on lootust, et haritlaskond (mõeldud on saksa haritlaskonda — L. L.) aitab kaasa eestlaste edusammudele ja eesti keele viljelemisele. Ilmselt oli Koskinen kaalunud mõtet, et liberaalsemalt häälestatud sakslased võiksid toetada eestlaste rahvuslikke püüdeid. Sellesuunaline mõttekäik esineb ka ta eelmistes kirjutistes Eesti kohta. Kreutzwald aga vastab sellele küsimusele täiesti eitavalt. Ei saksa aadlilt ega saksa pastoreilt pole eestlaste heaks midagi loota.

Kolmas olulisem küsimus puudutas Balti sakslaste ja slavofiilide vahelist konflikti ning eestlaste hoiakut selle konflikti suhtes. Kahjuks ei ole teada selle küsimuse täpset sõnastust, kuid on ilmne, et taheti teada, kas eestlased ei saaks seda olukorda ära kasutada ja keskvalitsuselt endile teatud mõõndusi välja kaubelda. Kreutzwaldi vastus oli väga iseloomustav. Ta mõistis, et slavofiilide lõppeesmärk on eestlaste venestamine. Ka tsarismi suhtes oli ta küllalt selge pilguga ja nägi, et tsaarivalitsuse eesmärgid ei ole kaugel slavofiilide omadest. Kreutzwald ei pidanud võimalikuks, et eestlased saaksid Balti sakslaste ja Vene keskvalitsuse

³⁸ Vt. Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 30—33.

vahelisi vastuolusid kasutades etendada iseseisvat poliitilist osa, vaid arvas, et õigem on sellest eemale jääda. Nii ta vastabki. Kreutzwaldi vastusest selgub aga muudki: ilmselt erutas see küsimus ka teisi eesti poliitikategelasi. Kaaluti, kas saksavaenulikele ringkondadele Venemaal lähenedes ei oleks võimalik eesti talurahvale kasu saada. Kreutzwald nimelt kirjutas: «Nõndanimetatud agarate rahvasõprade pisukesel parteil on liig palju ägedat nooruslikku verd soontes; oma sõgedas vihas sakslaste vastu ei märka nad isegi seda head, mis need meile on toonud, ja tahaksid alaealise rahva täiesti venelaste käte vahele viia, mõtlemata, et nii sõge enda äraandmine võiks meie rahvusele veel halvemat vilja kanda.» Siin on selge vihje J. Köleri ja C. R. Jakobsoni ümber koondunud demokraatidele. Ainult et ei Köler ega Jakobson pole kunagi taotlenud eestlaste venestamist ega ole sellega kunagi nõustunud. Ka ei samastanud nad oma võitluse eesmärke slavofiilide omadega.

Järgnevalt huvitus Koskinen eesti ja läti rahvuspoliitiliste püüdluste suhetest. Ilmselt mõtles Koskinen poliitilise koostöö võimalustele eestlaste ja lätlaste vahel. Kuid nii Kreutzwaldilt kui ka Jannsenilt sai ta vastuse, kust selgus, et lätlaste rahvuslikust liikumisest teati Tartus ja Võrus vähe, et huvi selle vastu oli piiratud ja et rohkem teada ei peetud vajalikukski.

Teised Yrjö-Koskineni poolt esitatud küsimused puudutasid Õpetatud Eesti Seltsi ja eesti ortograafiat.

Kreutzwaldi vastuse iseloomustuseks võib öelda, et ta on kirjutatud veidi pessimistlikus ja sarkastilises toonis, kuid temas on esitatud Eestis valitseva olukorra sügav ja tõsine analüüs, millest õhkub sügavat kaastunnet oma rõhutatud rahva vastu. Konstateerides olukorra raskust märgib Kreutzwald siiski, et rahva majanduslik olukord on viimasel ajal tugevasti paranenud ja see võimaldab lootusrikkamalt tulevikku vaadata.

J. V. Jannseni vastus Koskineni küsimustele on omal viisil väga huvitav.³⁹ Näib, et selles kirjas Soome on Jannsen olnud võib-olla julgem ja siiram kui üldse kunagi, ja vististi on ta siin, kus midagi karta polnud, öelnud oma kõige teravamad sõnad saksa aadli ja pastorite kohta. Jannsenil oli nii kirjutada seda kergem, et ta teadis oma vastuse olevat kirja saajale meelepärane. Jannsen ütleb otseselt, et eestlased on seni neegerorja elu elanud ja oma pärismaal võõraste vangipaelu kandnud. Ta kirjutab: «Meie pärrispiddajad ja pinajad ollid ühhelhobil ka meie armoandjad ja õiguse mõistjad; meie nende lambad, nemmad meie niitjad, kedda veel pealegi kummardades piddime tännama, kui meile vimast hammast suust välja ei lõnud, sest et liig kõvaste kinni seisid. Keik olli nende pärralt, ka tule õhk ja päikese paiste... Viimsed kümme aastat on mitto asja parrandanud, agga ei võinud mitme saea aastast haigust korruga ärraparandada.» Ka Jannsen räägib slavofiilide ja Balti sakslaste konfliktist. Ta arvab, et sakslased püüavad eestlasi saksastada ning sellega vene mõjule vastukaalu luua. Seepärast siis arendatavatki eestlaste suhtes teatavat demagoogiat: «Kedda enne koeraks peeti, tahhetakse nüüd sõbraks piddada, sellegi pärrast ennam ehk vähhem koera visi. Et nemmad meile ristiisko ja nattu ke harrimist lubbanud vasto võtta, siis olla otsego isseennesest mõista, et meie keik nende kurja selle eest rahhoga peame kannatama. Nüüd tahhaksid meid Saksaks tehha, et pärrast neile nisamma Saksakele sullasiks võksime olla, kui enne eestikele sullase ollime... Hädda sellele, kes julgeb öölda, et Eestirahva alalik ja iggavenne ön mitte Sakslastest

³⁹ Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 41—45.

ei tulle, se teeb patto pühha Vaimo vasto.» Ka Jannsen rõhutab, et ei kirikuõpetajailt ega aadlilt pole eestlastel midagi head loota. Väga iseloomustav Jannsenile on ta seisukoht käimasolevate poliitiliste võitluste suhtes. Slavofiilide ja Balti sakslaste tülist osavõtmiseks olevat eestlastel alles liiga vähe jõudu, mõistust ja julgust.⁴⁰ «Eesti nimme võiks ehk praeguse Sakslaste ja Vennelaste tülli vahel kül kindlamaks jada, kui neil ülleültse enam harritud rahvast ja rohkem priust olleks. Nüüd agga oleme nagu õnneto neio kahhe tüllitseja kossilase vahel, kes kumbgi eest ei tohi ärrapõggeneda ehk üttelda: mina sind ei tahha!» Teatavasti taotles ka J. V. Jannsen ise sakslastega koostööd, kuid ei leidnud sealpoolt kuigi suurt vastutulekut ja kirjutas: «Saksa uhkus ei lasse neid mitte Eestlastega ühte heita.»⁴¹

Jannseni kirja toon on üldiselt optimistlik, tema vastused ühtivad sisuliselt Kreutzwaldi omadega, kuid on oma esituslaadilt naiivsed ja primitiivsed.

Saadud vastustest ammendas Yrjö-Koskinen faktilist materjali poliitiliste olude kohta Eestis ja sai küllaltki täpse iseloomustuse kahest tolle aja eesti silmapaistvast tegelasest. Nüüd oli ta isiklikult loonud kontakti siinsete juhtivate tegelastega, kellede vastu ta juba 1864. a. oli huvi tundnud.

See kirjavahetus andis talle kahtlemata lootust leida endale Eestist mõttekaaslasi ja edaspidigi arvestada koostööd eestlastega. Lähenedmist eestlastele pidas ta nii oluliseks, et võttis 1867. a. ette teise reisi Eestisse, seekord koos rahvaluule uurija J. Krohniga. Kindlasti oli eelmise aasta küsitlus selle matka ettevalmistamisel olulist osa mänginud. Koskinen sõitis Eestisse suvel. Peterburi kaudu jõuti raudteel Pihkvasse, sealt suunduti laevaga edasi Tartusse. 26. juunil kirjutas ta Tartust abikaasale: «Eesti laevamehed olid tõsiselt röömsad, kui kuulsid meid soome keelt rääkivat ja nimetasid meid «Soome saksad», sest «saks» on eesti keeles härra. Keegi noor härra Jacobson oli ka Peterburist tulijaid; kui ta kuulis meid soomlased olevat, pöördus ta otsekohe meie poole, sõnades: «Mina olen eestlane» (ich bin ein Ehste). Ta oli siis eestimeelne, kuna muud sealpooldes ütlevad «Ehstländer» [eestimaalane — L. L.] — Noor ilus mees, tuline, üsna kartuseta, ja ka julgem oma lootustes kui keegi eestlaste hulgast, keda olen kohanud.»⁴² Nii on siis selge, millistes tingimustes Yrjö-Koskinen Jakobsoniga esmakordselt tutvus. On ka selge, et viimane jättis Soome poliitikamehele erakordselt hea mulje. On muidugi arusaadav, et teovõimsale Yrjö-Koskinenile, kes eelmisel aastal oli kirjavahetuse kaudu tutvunud pessimistliku Kreutzwaldi ja naiivselt optimistliku, «eesti neiu» julguse puudust päris avalikult tunnistava Jannseniga, mõjus tutvus «tulise ja julge» Carl Robert Jakobsoniga ergutavalt ja positiivselt. Muidugi oli 1867. aastal Jakobsoni tegevus alles oma algperioodis, tema nimi alles hakkas «Eesti Postimehe» veergude kaudu laiemalt tuttavaks saama. Nagu nähtub Koskineni kirjast, oli laevasõidu kestel juttu kahtlemata ka poliitilistest küsimustest, mida Jakobson ilmselt käsitles talle omasel julgel ja järjekindlal viisil. Jutuajamise sisu kohta puuduvad aga kahjuks igasugused andmed.

Järgnevalt märgib Koskinen ära isikliku tutvumise «Eesti Postimehe» toimetaja J. V. Jannseniga, kelle kohta leidub märkus, et ta on juba üsna vana. Tartus kohtasid soomlased ka akadeemik Wiedemanni ja siirdusid siis Võrru Kreutzwaldi juurde. Selle külaskäigu kohta on Riist 6. juulil

⁴⁰ Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 42—45.

⁴¹ Sealsamas, lk. 44.

⁴² Kirja säilitatakse Soome Riigiarhiivis.

koju saadetud kirjas ainult lühike märkus: «Sealt [Tartust — L. L.] läksime Võrru, kus vana Kreutzwald meid kolm päeva südamlikult kostitas.» Riiast sõitis Yrjö-Koskinen liivlaste alale Koiva äärde, sealt Haapsalu kaudu Tallinna, kust pöörduti tagasi Soome.

Seega tegi Koskinen pika reisi läbi Eesti, kohtus ja vestles enamiku selle aja juhtivate eesti tegelastega, nägi mõningas ulatuses rahva elu ja sakslaste vaenulikku suhtumist eesti rahvasse, mille kohta on kirjades korduvaid märkusi. Pärast Eestis käiku püsivad Koskinenil ja Krohnil tihedamad sidemed Jannseni perega ja Kreutzwaldiga, kelledega neil ajavahemikul 1867—1869 areneb üsna elav kirjavahetus.

J. V. Jannsen, L. Koidula ja Fr. R. Kreutzwald kirjutavad neil aastail pidevalt Soome, teatades Eesti poliitilistest uudistest, kavatsetavaist uutest ajalehtedest, ilmuvaist eestikeelsetest raamatutest, laulupeo ettevalmistusest jm.⁴³

Millised olid Koskineni Eesti reisi tulemused? Kuivõrd täitusid ta lootused leida siit toetust ja võimalikke liitlasi soome kodanlusele viimase püüdlustes säilitada ja süvendada Soome eriseisundit olukorras, kus isevalitsus arendas tsentralisatsioonitendentse?⁴⁴

Vaadeldes Eesti olusid, otsis Koskinen siit paralleele Soomega, Soomes aga oli väga oluline osa keeleküsimusel. Soome keelele võrdsete või rootsi keelest suuremategi õiguste kättevõitmine oli nagu märgiks, et soome kodanlus on saavutanud võrdsuse või isegi eeliseid võitluses seni valitseval kohal oleva rootsi kodanlusega. Seepärast omistab Koskinen Eestiski keeleküsimusele võib-olla suuremat tähtsust kui sel siin oli. Teda häirib tõsiselt saksa keele valitsemine igal pool ja ta esitab tolleaegseis oludes fantastilise plaani: kõrgemad seisused Eestis peaksid eesti keele mitte ainult ära õppima, vaid hakkama seda igapäevases elus ka omavahel kasutama. Kui see toimuks, siis kaoks tema arvates palju põhjusi, mis praegu häirivat seisustevahelist vaenu tekitavad. Kui Balti sakslased eesti keelt ära ei õpi, siis jäävad nad Koskineni arvates maale igavesti võõraks, neil pole siin siis õiget isamaad, sest lõppude lõpuks on ka Saksamaa, kuhu poole baltlased agaralt piiluvad, neile võõras. Kõrgemad seisused Eestimaal ei tohiks üldse jääda sakslasteks, muulasteks, vaid nad peaksid muutuma eestlasteks, sulama eestlastega ühte. See mõttekäik esineb Yrjö-Koskinenil hiljemgi. Mõistes ühes 1869. a. avaldatud artiklis raevukalt hukka sakslaste vallutused Baltimail XIII sajandil, kirjutab ta, et saksa aadel paiskas siinset põlisrahvad sajandeiks julmemasse orjusse kui seda kuskil mujal on kuulnud või nähtud. Kuid saksa aadel ei moodusta siinset rahvast, kelleks on ikkagi lätlased ja eestlased. Kui sakslased seda ei tunnusta ja siinsetele rahvastele ei lähene, siis pole neil endil Baltimail tulevikku.⁴⁵

O. Loorits oma diletantlikus kirjutises «Eesti ajaloo põhiprobleemid»⁴⁶ leiab, et Yrjö-Koskineni plaan sakslaste eestistamiseks väärivat ülimalt positiivset hinnangut. Muidugi pole see nii, sest sakslaste eestistamine ei oleks lahendanud Baltimaadel rahvusküsimust. Hinnatav on aga Koskineni seisukoht, et Eestimaa põlisrahvaks on eestlased, keda ta ase-

⁴³ Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 57 jj.

⁴⁴ Yrjö-Koskineni muljed 1867. a. reisist kajastuvad ta kirjavahetuses ja artiklites, omaette ülevaade aga puudub. Eriti oluline on tema «Kirjallinen Kuukauslehtis» 1868, lk. 179 jj. avaldatud artikkel, mis on kirjutatud reisile järgnenud talvel.

⁴⁵ Y. S. Yrjö-Koskinen, Saksalaisten valtiotuumia koilliseen päin. «Kirjallinen Kuukauslehtis», 1869, nr. 1, lk. 27.

⁴⁶ Eesti ajaloo põhiprobleemid. «Tõrvik», 1955, lk. 72.

tab ühele tasemele kõigi teiste rahvastega, vastupidi Balti sakslastele, kes pidasid eestlasi ja lätlasi alaväärtuslikeks rahvakildudeks. Seega toetab Yrjö-Koskinen eestlaste rahvuslikku vabastusvõitlust, lähtudes progressiivsest rahvaste võrdõiguslikkuse ideest. Kuid samal ajal ei räägi Koskinen seisuste võrdõiguslikkusest või seisuste kaotamise vajadusest. Eesti talurahva võitlust saksa aadli vastu vaatleb ta ainuüksi rahvusliku võitlusena ja arvab isegi, et eesti rahvas olevat liiga väike, tema keel alles arenemata ja ta ei või tahta ega loota oma keelele täielikku valitsemisõigust kõrgematel vaimuelu aladel. Saksa kirjandus ja teadus olevat aga niivõrd kõrgel tasemel ja väärtuslikud, et saksa keel võiks Baltimail endiselt jääda kunsti ja teaduse keeleks, mida eestlased kasutaksid, unustamata seejuures eesti keelt. Koskinen arvab, et saksa keel ja kultuur võiksid Baltimail säilitada suurema osatähtsuse kui hoopis vaesemat kultuuri esindav rootsi keel Soomes. Nii jääb Yrjö-Koskinen keele- ja kultuuriküsimuse lahendamisel ikkagi väga piiratuks.

Nii arutledes kandis Yrjö-Koskinen oma kodumaise programmi Eesti oludesse. Soomes nimelt lähtusid fennomaanid seisukohast, et rootsi keelt kõnelevad kõrgemad seisused, kõrgem ametnikkond ja intelligents on enamasti soome päritolu ning peaksid seepärast uuesti soomestuma. Selle taustal on arusaadav, et Koskinen tahab eesti talurahva ja saksa aadli vahelised vastuolud lahendada samas suunas. Järgnevad mõttekäigud näitavad, mis eesmärgil ta neid leppimisvõimalusi pidevalt otsis. Yrjö-Koskinen oli arvamusel, et pärast keeleküsimuse lahendamist on võimalik kokkuleppimine eestlaste ja sakslaste vahel. See looks võimaluse nende ühiseks võitluseks Baltimaade eriõiguste säilitamise eest. Ta kirjutab: «Ainult sobimus maa elanike vahel suudab anda neile jõudu alal hoida neid eriõigusi ja seadusi, mida Peeter Suure vallutuse ajal neile jäeti.»⁴⁷ Rohkem trükisõnas öelda ei saanudki. Balti erikorda loeb ta teatud määral positiivseks, kuid peab vajalikuks selles mõningaid muudatusi. Ta arvab, et sobimuse kõrval keeleküsimuses on teiseks oluliseks eestlaste ja sakslaste vahelise kokkuleppimise tingimuseks see, et maa päriks ostnud talupoeg saaks õiguse maapäevast osa võtta. Ka selle seisukoha kujunemisel võis kaasa mõjuda Soome olude arvestamine. Kuid see nõudmine polnud võõras ka Eestis. Talurahva õigust maapäevast osa võtta pooldas nimelt Fr. R. Kreutzwald ja mõnda aega ka C. R. Jakobson. Seda nõudmist tuleb kahtlemata hinnata progressiivseks, sest ta tähendas ikkagi talurahvale poliitiliste õiguste nõudmist. Samal ajal väljendus kõikseisusliku maapäeva loosungis XIX sajandil absolutismi piiramise printsiip.

Yrjö-Koskinen oli arvamusel, et kõigi Baltimaade rahvaste üheks poliitilise võitluse eesmärgiks peab olema oma eriseisundi säilitamine Vene tsaaririigis. Selle võitluse huvides pidaski ta vajalikuks ka eestlaste ja Balti sakslaste koostööd. Pidevalt rõhutab ta, et eestlased üksi ei suuda midagi saavutada ja peavad otsima liitlasi. Näiteks kirjas Koidulale 1. okt. 1867 teeb ta eestlastele etteheiteid, et need pole midagi teinud soomlastega kontakti otsimiseks ja ühiseks tegutsemiseks ning lisab resümeerivalt: «Teie isoleeritus hävitab Teid.»⁴⁸

Eesti reisi värskete muljete ajendil kirjutas Yrjö-Koskinen 31. aug. 1867 Ungarisse akadeemik P. Hunfalvyile. Kahjuks on meil sellest kirjavahetusest, nagu juba eespool märgitud, kasutada ainult Hunfalvy kirjad, kuid need võimaldavad teha olulisi järeldusi Koskineni omade kohta. Nii kirjutab Hunfalvy 10. nov. 1867: «Ma sain hiljuti Teie kirja 31. augustist, ei saanud sellele aga otsekohe vastata... Ma loen suure huviga

⁴⁷ «Kirjallinen Kuukauslehti», 1868, lk. 180.

⁴⁸ Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 62.

lühikest teadet Teie reisist Eestisse. Virulaste olud ei ole tõesti rõõmus-
 tavad. Meile siin kaugel on arusaamatu, et isegi kirikuõpetajate seisus
 vähemalt osaliselt ei kujunenud rahva hulgast. Midagi selletaolist on ju
 meilgi Siebenbürgenis, kus ungari aadel ja vallahi talupoeg umbes nii
 teineteise vastu seisid nagu saksa aadel Eestis ja pärismaalased.»⁴⁹ Järg-
 mises kirjas on Yrjö-Koskinen jälle puudutanud Eesti küsimust. 8. jaan.
 1868 vastab Hunfalvy: «Teie mainite vene agitatsiooni Balti provintside
 ja üldse laiutavat panslavismi. Võib küll öelda, et Eestimaa sakslastele
 on see paras, sest nad olid julmad vallutajad; aga ka eesti rahvus hävib.»
 Edasi arvab Hunfalvy, et Soomegi ei saa vist kaua püsida õnnelikus
 olukorras, s. o. säilitada eriseisundit Vene riigi koosseisus, vaid ilmselt
 püüab panslavism haarata ka tema järele.

Seega oli Yrjö-Koskinen Ungarisse kirjutanud Eestis valitsevast süga-
 vast vaenust saksa aadli ja eesti talurahva vahel ning ilmselt esitanud
 ka oma mõtisklused kokkuhoidmise vajadusest eri seisuste ja eri rah-
 vaste vahel, selleks et vastu panna slavofiilide venestuspüüdlustele ja
 arvatavasti ka keskvalitsuse poolt lähtuvatele tsentralisatsioonitendentsi-
 dele. Sellesuunalisi Yrjö-Koskineni mõtisklusi Eesti reisi puhul aitab täp-
 sustada Kreutzwaldi kiri 10. okt. 1867, milles viimane ütleb muu seas:
 «Kui Teil meie pool tõesti tundmus oli, nagu oleksite soome rahvuse
 kõige kaugemal eelpostil, nagu Teie oma sõnumikus öeldä võtsite, siis
 mõistate hõlpsasti, missugustesse ohtudesse see eelpost on asetatud.»⁵⁰
 Mõte Eestist kui soomluse eelpostist on arusaadav just seoses mõttega
 kokkuhoidmise vajadusest isevalitsuse ja venestuspüüdluste vastu.

Eelnevast on selge, et Yrjö-Koskineni 1867. aasta Eesti reisi üheks
 olulisemaks poliitiliseks eesmärgiks oli välja selgitada ühise rinde loo-
 mise võimalused võitluseks Soome ja Baltimaade erikorra säilitamise
 eest. Kuid Eestis kehtis ju reaktsiooniline kurikuulus Balti erikord. Püü-
 seda säilitada oli samuti reaktsiooniline ega vastanud eesti rahva huvi-
 dele. Eesti talupoeg ei vajanud kokkuleppeid saksa aadliga, tema
 elulised huvid nõudsid võitlust aadli ja kõigi feodaalkorra igandite hävi-
 tamiseks.

Balti erikorda kui täielikku feodaalkorra ja keskaja nähtust ei saa
 muidugi samastada Soome konstitutsiooniliste õigustega, milles domi-
 neerisid progressiivsemad kodanliku konstitutsioonilise monarhia jooned,
 kuigi ka selles oli feodaalkorra igandeid ja ta oli kaugel demokraatiast.
 Et Yrjö-Koskinen oma vaateilt oli konservatiivne ja ei taotlenud seisuste
 võrdõiguslikkust, siis arvas ta nähtavasti, et Baltimail võiks leppida
 ainult mõningate väiksemate reformidega maa administratsioonis ja
 poliitilises olukorras. Olulisemaks pidas ta Baltimaade eriõiguste säili-
 tamist Vene riigivõimu suhtes.

Püüame selgitada, kuidas suhtuti Eestis Yrjö-Koskineni seisukohta-
 desse.

J. V. Jannsen, kellega soomlastel kujunes ja püsis tihe kontakt, taotles
 oma praktilises poliitilises tegevuses ja ajalehekirjutistes põhiliselt samuti
 kokkulepet saksa aadli liberaalse tiivaga; lootes viimaselt välja kaubelda
 mõningaid mõõndusi esijoones eesti maa- ja linnakodanluse jõukamatele
 kihtidele. Et Yrjö-Koskinenil Tartus viibides J. V. Jannseniga selles küsi-
 muses juttu oli ja et siin ka ühine keel leiti, seda võib järeldada hilise-
 mast Jannseni kirjast, kus kirjutatakse endastmõistetavalt, nagu kindlale
 mõttekaaslasele: «Ka siinsete sakslaste hulgas hakkab juba ärkama tähe-
 lepardav huvi rahva asja vastu. Olgu see küll rohkem opositsioonist

⁴⁹ Soome Riigiarhiiv, P. Hunfalvy Yrjö-Koskinenile 10. nov. 1867.

⁵⁰ Yrjö-Koskinens, Briefwechsel, lk 71.

vene partei vastu kui huvist asja enese suhtes; fakt ise on meile ainult soodus.»⁵¹ Seega olid Yrjö-Koskinen ja J. V. Jannsen selles küsimuses lähedastel põhimõtetelisel seisukohtadel. Kuid suurte riigimehe kogemustega ja laia silmaringiga Yrjö-Koskinen mõistis muidugi väga hästi Jannseni mannetust poliitikuna. Eespool tsiteeritud kirjas Koidulale teeb ta eestlastele — ilmselt «Postimehe» toimetajale — etteheiteid, et need ei tegutse, ei aja või ei julge ajada mingit aktiivset poliitikat. Et Jannsenist ei saa partnerit suures poliitilises võitluses, see oli Yrjö-Koskinenile selge.⁵²

Fr. R. Kreutzwaldiga püsis Yrjö-Koskinenil järgnevail aastail samuti küllaltki elav kirjavahetus. Olukorra mõistmiseks tuleb märkida, et need olid Kreutzwaldi elus ja arengus aastad, mil ta valitsevate olude teravast kriitikast ja järjekindlalt talurahva huvide kaitselt kaldus liberalismi positsioonidele. Kreutzwald lootis, et ajalooline areng viib mõisnike hävimisele, ja ei pidanud enam vajalikuks ohvriterohket võitlust aadli vastu. Sellest veendest kasvas välja tema vastuolu Köleri ja Jakobsoniga. Kreutzwald ei pidanud õigeks ka Köleri ja Jakobsoni lootust, et isevalitsuse ja Balti sakslaste vastuolu saab ära kasutada eesti talurahva huvides. Et aga just Venesse suhtumise küsimus Yrjö-Koskineni teravalt erutas, siis oli sellest 1867. a. Võrus kahtlemata juttu. Millistele seisukohtadele siin jõuti, seda me kahjuks ei tea, kuid Kreutzwaldi järgnevais kirjades Yrjö-Koskinenile on poliitilistest probleemidest esikohal sakslaste, eestlaste ja venelaste suhted ning jõudude vahekorra küsimused. Kreutzwaldi kirjades nähtub, et need on adresseeritud enam-vähem mõttekaaslastele. Korduvalt on neis juttu ka C. R. Jakobsonist. Pole kahtlust, et Võruski temast räägiti. Oli ju Yrjö-Koskinenil jäänud laeval C. R. Jakobsonist eriti hea mulje ning ta tundis huvi noore ja tulise eestlase vastu. Kreutzwald aga iseloomustab Jakobsoni oma järgnevates kirjades negatiivselt. Juba varsti pärast soomlaste külaskäiku, 10. okt. 1867, kirjutab ta Koskinenile: «Mis seni väikeses ulatuses rahva saksastamise alal toimus, seda hakatakse tõenäoliselt varsti suuremas ulatuses venestamise suhtes tegema. Ei taheta rahulduda sellega, et siin elavad sakslased oma emakeele kaotavad, vaid eestlastelt ja lätlastelt tahetakse ka nende oma [emakeelt — L. L.] võtta ... Kui on tõsi, nagu siin korduvalt räägitakse, et see korraldus on tehtud üksikute eksalteeritud, sakslaste vihkamisest eksiteele viidud eestlaste ja lätlaste püüdluste tulemusena, siis andku jumal neile apostlitele kord andeks see raske patt, mis nad oma liha ja vere vastu teinud, mina ei saa seda neile kunagi andeks anda. Vaesed rahvad satuvad selle läbi vihma käest räästa alla.»⁵³

Seoses Võrus toimunud jutuajamisega pidi Yrjö-Koskinenil selge olema, kellele siin vihjati. Samas toonis tuleb Kreutzwald selle küsimuse juurde tagasi 1869. a., kirjutades: «Uuest eesti ajalehest, mida kooliraamatute autor mõtles sel aastal välja andma hakata, ei ole, nagu ma ajalehtedest näen, siotsa asja saanud. Selle üle võime meie, minu arvates, rohkem rõõmustada kui kurvastada; niipalju kui ma mulle isiklikult tundmata autori kohta kindlatest allikatest olen teada saanud, kuulub ta paraku nende kategooriasse, kes kõike seda, mis eesti rahvale õnne peab tooma, lõuna-ida-kaarest ootavad, seega oleks uus ajaleht säärane saanud, mis koos Moskva lehega [mõeldud on Katkovi «Московские Ведомости» — L. L.] oleks samast sarvest sakslaste vihkamist

⁵¹ Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 98.

⁵² 1868.—1869. aastate näljahädade ajal, mis järjestikku tabasid Eestit ja Soomet, toimus Eestis Jannseni ajalehe ja Soomes Yrjö-Koskineni kaudu korjandus vastastikuseks abistamiseks. Suurt poliitilist tähtsust neil aktsioonidel aga ei olnud.

⁵³ Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 68 jj.

pasundanud ja meie juba niigi kängus eestlust kuristikule veel lähemale viinud.»⁵⁴

Kreutzwald esitab oma kirjades huvitavaid ja sügavaid analüüse olukorra kohta Eestis, kuid ta kirjade toon on skeptiline, mõnikord isegi pessimistlik. Need on vaateleja, mitte aga poliitilise võitleja kirjad.

Millisteks siis kujunesid C. R. Jakobsoni ja Yrjö-Koskineni suhted?

C. R. Jakobson oli juba üsna varakult ilmutanud Soome vastu sügavat huvi. 1866. a. kirjutatud artiklis suhtus ta väga positiivselt soomlastesse ja pidas soome keele õppimist oluliseks. Ilmselt juba siis, veel enne kui ta tutvus juhtivate soome poliitikameestega, arvas Jakobson, et kultuurpoliitiline lähenemine Soomele võiks eestlastele olla suureks toeks võitluses oma eluõiguste eest. Seega juba 1866. a. näeb Jakobson Soomele lähenemises selgelt ja kindlalt poliitilist eesmärki ning ülesannet.⁵⁵ Selles teadlikult poliitilises küsimuse asetusel oli tal sarnasust Yrjö-Koskineniga. Kuid muudes poliitilistes ja maailmavaatelistes küsimustes oli neil sügavaid erinevusi. Jakobson mõistis eestlaste võitlust iseseisva kultuurilise arengu eest leppimatu võitlusena feodaalse, saksaliku ja kirikliku kultuuri vastu. Tema ei mõelnud mingile kokkuleppele sakslastega; saksa aadli vastu tuli võidelda kuni ta on hävitatud, kuni feodaalkorda õigustava ja toetava luteri kiriku võim on murtud. Erinev oli ka nende suhtumine Vene valitsusse. C. R. Jakobson lootis keskvõimu ära kasutada võitluseks balti-saksa aadli vastu. Yrjö-Koskinen aga soovitas ja otsis kokkuleppeid, mis tugevdaksid ühist vastupanu tsarismi tsentralisatsioonipüüdeile. Siinjuures poleks Yrjö-Koskinen nähtavasti põlanud ka kokkuleppeid saksa liberaalidega. Kuid 1867. a. ei olnud kõik need lahkuminekud veel päris selged. Muidugi, asjaolu, et C. R. Jakobsoni oli tutvustatud kui venestajat ja slavofiilide käsilast, võis hajutada esialgse positiivse mulje. On mõistetav, et demokraatlike vaadetega C. R. Jakobson ei saanud sobida konservatiivse Yrjö-Koskineniga ja tema mõtteosalistega. Kuid peamine põhjus, miks Yrjö-Koskineni ning Jakobsoni tutvus ei süvenenud selliselt nagu soomlaste suhtlemine Kreutzwaldi ning Jannseni perega, oli arvatavasti see, et tol ajal tunti Jakobsoni veel vähe, ta seisis alles oma poliitilise tegutsemise lävel ja ei etendanud veel iseseisvat ning mõjukat osa. Oigusega võis Koskinenile tunduda, et Jakobsonil on vähe kaalu Eesti ühiskondlik-poliitilises elus, seda enam, et viimane asus tol korral alles Peterburis. Kuid teatud huvi Jakobsoni tegevuse vastu püsis Yrjö-Koskinenil ikkagi. Ta kirjutas 1868. a. algul, et on kuulnud «Kooli lugemise raamatu» ilmumisest ja palus Koidulat (mitte Jakobsoni ennast!) saata sellest ühe eksemplari. Veidi hiljem saadabki Jakobson ise Koskinenile paar oma lugemisraamatut. Ta märgib lugupidavas toonis kirjutatud saatekirjas, et lisaks ilmunud raamatule on tal parajasti koostamisel eestikeelne geograafia, milles tahab täiesti vabaneda «saksa ortograafia koormavaist kõidikuist» ja kirjutada kõik kohanimed eesti ortograafias. Jakobson ütleb, et saksa ortograafia ei sobi soomesugu keeltele ja heidab kirjas enesekindlalt soomlastele ette, et need kohanimed ortograafia ja häälduse on laenanud sakslastelt: «Nagu ma Balmbatti «Soome geograafiast» näen, on soomlased nii oma geograafiliste kohanimed ortograafia kui ka häälduse laenanud sakslastelt. Kahju, et eestlased ja soomlased ses suhtes teineteisest nüüd nii väga saavad erinema!»⁵⁶ Jakobsoni kirja toon on suuresti erinev Kreutzwaldi ja Jannseni kirjade omast. Viimastes ei leidu kriitilisi märkusi

⁵⁴ Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 94 ja 95.

⁵⁵ Vt. H. Kruus, C. R. Jakobson ja Soome, lk. 235 ja 236.

⁵⁶ Yrjö-Koskinens Briefwechsel, lk. 87 ja 88.

Soome kohta, nende põhiseisukoht on, et Soomes on kõik hea ja et soomlased on eestlastest kõiges ees; Jakobson esineb iseseisvamalt, hoides kindlalt oma suunda.

Omalt poolt palub Jakobson, et Yrjö-Koskinen saadaks talle soome viise, mida ta kavatses kasutada oma õpikus. Samas kirjas kirjutab ta resoluutselt: «Sakslastelt abi otsida ma ei tahaks; nende vaimsetes köidikutest vaevleme me isegi juba liigselt.» Kas Yrjö-Koskinen Jakobsonile vastas, ei ole teada. Küll aga arvustas ta ajakirjas «Kirjallinen Kuukauslehti» Jakobsoni lugemisraamatut.⁵⁷ Oieti küll kasutas ta sel puhul reitsensiooni vormi peamiselt selleks, et arendada oma mõtteid Eesti olude kohta. Ta rääkis artiklis pikalt Eestis valitsevaist ühiskondlik-poliitilistest tingimustest ja arendas siin oma teooriat, et Balti sakslased peaksid eesti keele omaks võtma igapäevase kõnekeelena, ning lõpuks ütles paar üldsõnalist heatahtlikku märkust Jakobsoni õpiku kohta. Õpiku suured väärtused jäid aga esile tõstmata, kui mitte arvestada märkust, et paljud õppetükid käsitlevad loodusteaduslikke aineid. Kolmest luuletusest, mis ajakirjas eestikeelseina ära trükiti, on üks usulise sisuga (Körberi «Taevane Jeruusalem») ning ei ole «Kooli lugemise raamatu» iseloomustamiseks tüüpiline.

*

Niisugusena toimus soome ja eesti ühiskonnategelaste poliitiline suhtlemine enne esimest üldlaulupidu. Oli loodud isiklikud kontaktid, soome ajalehed tõid sümpatiseerivalt sõnumeid Eesti oludest, eriti eesti kirjandusest. Vastastikku oli toimunud korjandusi näljahäda päevil. Soome selle aja suurim kodanlik poliitik Yrjö-Koskinen oli kaks korda külastanud Eestit ja oli püüdnud välja selgitada, kas eestlaste hulgas võib leida toetust soome kodanluse poliitikale keskvõimu suhtes. Seejuures kujunesid Koskinenil ja ta mõttekaaslastel tihedamad sidemed Fr. R. Kreutzwaldiga ja J. V. Jannseni perega, kes soome kodanlikele poliitikutele olid maailmavaatelt lähedasemad kui demokraatlikud C. R. Jakobson ja J. Köler. Mingeid põhjalikumaid kokkuleppeid ulatuslikumaks ühiseks tegutsemiseks soome ja eesti juhtivate tegelaste vahel siiski ei sõlmitud, neid polnud ju Eestis tol ajal kellegagi sõlmidagi. Nende suhtlemine aktiveerus hoogsasti esimese eesti üldlaulupeo päevil ja vahetult sellele järgnevail aastail. Sellest aga järgmises peatükis.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut*

Saabus toimetusse
17. XI 1958

О ПОЛИТИЧЕСКИХ СВЯЗЯХ ЭСТОНСКИХ И ФИНСКИХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В ПЕРИОД ЭСТОНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ

Л. А. Лооне,
кандидат исторических наук

Резюме

Статья освещает политические отношения эстонских и финских общественных деятелей в период эстонского национального движения (60—80 гг. XIX в.) с привлечением, наряду с опубликованными и находящимися в наших архивах материалами, также материалов из архива Финского литературного общества, Финского государственного архива и финской периодической печати. Источники эти по-новому освещают эстонско-финские политические отношения второй половины XIX в. В 60-х годах финская бур-

⁵⁷ «Kirjallinen Kuukauslehti» 1868, lk. 179—183.

жуазия боролась за дальнейшие буржуазные реформы, против национального гнета и неполноправия, но вела эту борьбу либерально-реформистскими методами. Она не пошла на сближение с русской революционной демократией, хотя А. И. Герцен и Н. П. Огарёв готовы были всячески поддержать финское освободительное движение. В поисках союзников лидеры финской буржуазии, в первую очередь Ю. С. Юрьо-Коскинен, в середине 1860-х годов стремились завязать связи с деятелями эстонского национального движения, надеясь найти среди них сочувствие своим стремлениям добиться большей независимости от центральных властей.

Поскольку Ю. С. Юрьо-Коскинен и его единомышленники придерживались консервативных политических взглядов, то и в Эстонии в 1860-х годах у них сложились близкие отношения с консервативными и либеральными деятелями национального движения (И. В. Янзен, Фр. Р. Крейцвальд). С демократическими и радикальными кругами же они явно не нашли общего языка. При этом следует отметить, что эстонские национальные и культурные стремления находили полную поддержку финнов.

В следующих главах статьи будут рассмотрены политические отношения эстонцев и финнов во время первого эстонского певческого праздника (1869 г.) и непосредственно после него, а также отношение финской общественности к борьбе между Я. Хуртом и К. Р. Якобсоном (1878—1882 гг.).

*Институт экономики
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
17 XI 1958

POLITISCHE BEZIEHUNGEN DER FINNEN UND DER ESTEN IN DER PERIODE DER ESTNISCHEN NATIONALEN BEWEGUNG

L. Loone

Zusammenfassung

Die Verfasserin behandelt in ihrem Artikel die estnisch-finnischen politischen Beziehungen zur Zeit der estnischen nationalen Bewegung (in den Jahren 1860 bis 1880). Neben sonstigen Materialien stützt sie sich dabei auf bisher wenig bekannte Angaben aus den Archiven der Finnischen Literarischen Gesellschaft, des Finnischen Staatsarchivs und der finnischen Periodica der 1860-er bis 80-er Jahre. Diese Quellen ermöglichten es, die finnisch-estnischen politischen Beziehungen der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auf eine neue Art zu beleuchten. Es stellt sich heraus, dass die leitenden finnischen Politiker mit Y. S. Yrjö-Koskinen an der Spitze in der Mitte der 60-er Jahre einen Kontakt mit den führenden Männern der nationalen Bewegung Estlands anzuknüpfen suchten, um sich in ihnen Verbündete zu gewinnen, die das Bestreben der Finnen nach maximaler Selbständigkeit bei der Zentralregierung unterstützen würden. Da Yrjö-Koskinen und seine Freunde in ihren politischen Ansichten konservativ waren, so nahmen sie auch in Estland nähere Fühlung mit den hiesigen konservativen und liberalen Kreisen (J. W. Jannsen, Fr. R. Kreutzwald). Mit den demokratischen und radikalen Führern der Bauernschaft haben sie keine gemeinsame Sprache finden können.

Die nationalen und kulturellen Bestrebungen der Esten wurden von Seiten der Finnen völlig unterstützt.

Die folgenden Abschnitte des Artikels behandeln die politischen Beziehungen der Finnen und der Esten zur Zeit des ersten allgemeinen estnischen Sängersfests (1869) und unmittelbar nach demselben. Schliesslich werden die Nachklänge behandelt, die der Zwist zwischen J. Hurt und C. R. Jakobson in Finnland hervorrief.

*Institut für Ökonomie
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 17. Nov. 1958